

NEKI STILSKO-TIPOLOŠKI PROBLEMI ARHITEKTURE KASNOG SREDNJEG VIJEKA U SLAVONIJI

Problematici kasne srednjovjekovne sakralne arhitekture nije se do danas prilazilo s gledišta tlocrtne tipologije i organizacije prostora, koja je osnov za cjelovitije stilske analize.

Spomenici su do danas isključivo obrađivani monografski,¹ a također su pisane i studije o cjelokupnoj spomeničkoj baštini srednjeg vijeka u Slavoniji, koje ne dotiču ovaj problem.

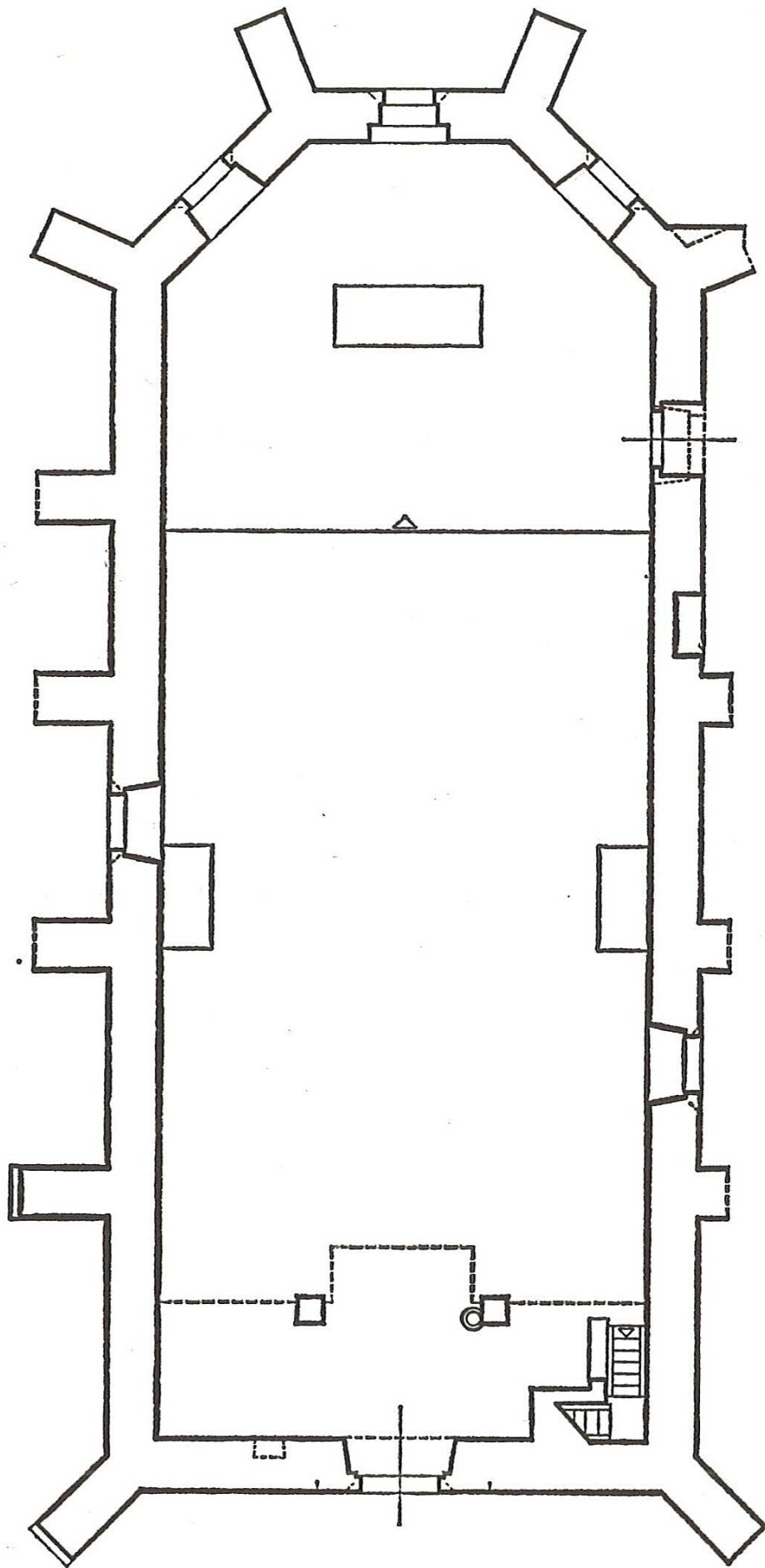
U Slavoniji spomenici se nisu sačuvali u punoj visini svojih zidova, nego samo u temeljima ili do visine prozora. Elevaciju u cijelosti pokazuju svetišta crkava: u Požegi (sv. Duh i sv. Lovro), Dragotinu, a može se rekonstruirati elevacija sv. Dimitrija u Drenovcu i kapele u Moroviću. Također se mogu ustanoviti elementi nadsvođenja franjevačkog samostana iz Iloka (kapiteli se nalaze u Povijesnom muzeju u Zagrebu), i crkve ispod gimnastičke dvorane također iz Iloka (fragmenti svoda nalaze se u iločkom muzeju).

Zbog toga se obrada ovog područja ograničava prvenstveno na analize tlocrtne tipologije i organizacije prostora, kojima utvrđujemo pojedine tipove odnosno grupe, a usporednom se metodom nalaze izvori stila u srednjoevropskom krugu. Analizirajući tlocрте sačuvanih objekata i onih poznatih iz dokumentacije ustanovljeno je da:

-
1. Svi gotički sakralni spomenici u Slavoniji nisu znanstveno obrađeni, pa čak niti inventirani, te se stoga u daljnjem tekstu spominju i neki spomenici koji u literaturi nisu prije spominjani, a navode se također i drugačije namjene tih spomenika, kao i datacije, različite od onih u dosadašnjoj literaturi. Detaljna obrada ovog područja za svaki spomenik pojedinačno donesena je u doktorskoj dizertaciji: Diana Vukičević-Samaržija, *Gotička arhitektura Slavonije*, Zagreb, 1978. Tema ovog članka nije topografija spomenika, niti ne raspravljam o kataloškoj obradi spomenika i područja.

Diana Vukičević-Samaržija, prof.
Institut za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Kunsthistorisches Institut, Philosophische Fakultät der Universität in Zagreb

Slika 1. Lučica — Sv. Luka, tlocrt arhitektonski snimak: Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

0 5m

Sve sačuvane gotičke crkve u Slavoniji, jednobrodne i jednoapsidalne² pokazuju jednostavnu prostornu artikulaciju, izraženu bilo jednom prostornom jedinicom, jedinstvenim prostorom-dvoranom, ili s dvije prostorne jedinice lađom i svetištem.

Dvoranska crkva (Saalkirche) kao najjednostavniji doživljaj prostora, sažetak je ideje prostora i volumena, gdje lađa i svetište čine jedan volumen u smislu širine i visine, u gotici zaključen poligonalno. Prostorno gledajući, začeljni zid je lomljen vertikalama, koje osim vertikaliteta naglašavaju i težnju prostornom jedinstvu (koncentraciji prostora), kojem izrazito teži kasna gotika.³

Dvorana, (slika 1.) funkcijom neophodna i opravdana u primjeru dvorskih kapela (Ružica, Valpovo i Crkvari) petnaestog stoljeća, tipološki je preuzeta iz samostanskih crkava XIV-tog stoljeća:⁴ Osijek;⁵ Lučica, Ilok. (Dok su Mikanovci dobili oblik dvoranske crkve prilikom produženja crkve prema istoku u gotici).

---

2. U Slavoniji se spominje sv. Lovro u Požegi kao dvobrodna crkva, no novija istraživanja RZH, pokazala su da je crkva sv. Lovre zamišljena kao jednobrodna. Crkva sv. Lovre tek u momentu pregradnje, također u vremenu gotike dobiva sjeverni brod. Iz tih razloga ova se crkva tipološki razmatra kao jednobrodna. Također se za crkvu u Iloku na sredini platoa citadele smatralo da je trobrodna. Prema skici iskapanja iz 1951. godine može se zaključiti da je ova crkva jednobrodna (Saalkirche) dvoranska građevina s poligonalno zaključenim svetištem s potpornjacima i tornjem pred pročeljem.

Tokom radova pogrešno je zaključeno prema stupovima koji prate longitudinalnu os crkve, da se radi o trobrodnom objektu. Pronađeni stupovi koji prate longitudinalnu os crkve i nisu gotički stupovi. Oni su kolumne jednog ranijeg objekta koji se nalazio ispod gotičke crkve. Moguće je da je taj raniji objekt rimski na što jedino upućuje upotrebljavanje rimske stope u interkolumniju kao i veličina kolumni (tlocrtno gledano). Rimsku stopu također upotrebljava neko vrijeme i romanika, te je na temelju skromne dokumentacije sa iskapanja, u kojoj nisu ubilježene niti visine kota vrlo teško donijeti siguran zaključak iz kojeg je vremena stariji objekt, romaničkog ili rimskog.

3. Clasen, Spätgotische Gewölbe in Deutschland, str. 45.

4. Iz XIV stoljeća ovakvog je tipa poznata također i dominikanska crkva u Dubrovniku. Lučica i Ilok se mogu izvorima i stilski datirati u XIV stoljeće.

5. Do danas se prema relevantnoj literaturi drži da je franjevački samostan zajedno sa crkvom u Osijeku sagrađen iz temelja 1709—32. godine (ELU III/606) na mjestu Sulejman-Kanove džamije. Tlocrtna dispozicija ove crkve ukazala je da je crkva gotička, i to jednobrodna, (Saalkirche) zaključena poligonalno s dva potpornjaka u zaključku. Osim zidja iz vremena gotike ostao je djelomično sačuvan i gotički sokl (podnožje) u samom zaključnom zidu sa sjeverne strane. Spomenuta tipologija kao i vrijeme nastanka ukazuju da je crkva pripadala franjevačkom redu. Da je današnja franjevačka crkva iz vremena gotike, potvrđuju i neki izvori, a i neki istraživači posredno.

Ive Mažuran navodi da je za tursko vrijeme bila Sulejman-Kanova džamija podignuta na temeljima stare crkve. (I. Mažuran, Turski Osijek, Osječki zbornik br. VII). Mažuran iznosi to na temelju Franjetičeve rekonstrukcije, te se služi i Bösendorferom, koji upozorava da je današnji franjevački samostan podignut na mjestu Sulejman-Kanove džamije, dok je ista bila podignuta na temeljima stare crkve. To također svjedoči i E. Čelebija. (Putopisi II/133, 119) Čelebija navodi da je Sulejman-Kanova džamija bila sagrađena na temeljima stare crkve, te još naglašava da je toranj pretvoren u minaret.

A povijesni zapis o postojanju franjevačkog samostana u Osijeku prije dolaska Turaka donosi Csepapovics Georgius (Recensio opservatis minorum provinciae S. Joann. A. Capistrano per Hungaria Austria inf. et Slavonia, str. 236) i navodi da su ga franjevci napustili poslije Mohačke bitke i preselili se u rezidenciju Antin.

Teoretski, prostorno je jedinstvo dvoranske crkve naglašeno i ujednačenim načinom svodenja tabulatom ili svodom, (Lučica i Crkvari prekriveni recentnim tabulatom) a koje prekida jedino trijumfalni luk, identificiran samo u franjevačkoj crkvi iz Iloka na starim nacrtima. Nažalost, oblici nadsvođenja ovih crkava nisu sačuvani, dok se jedino pomoću uzdužnog presjeka crkve u Iloku može ustanoviti križni svod između trijumfalnog luka i začelnog zida u svetišnom prostoru.

Drugi način oblikovanja prostora i tlocrta s dvije prostorne jedinice, višom i širom lađom i nižim i užim svetištem, općenito je više rasprostranjen. U Slavoniji su ovog tipa crkve u Đurađu, Velikoj, Drenovcu, Ratkovici, Našicama, Šarengradu, Kobašu, D. Motičini, Šljivoševcima, Marjancima, Zdencima, Glogovici, Vinkovcima, Rokovcima, Cerni, Njemcima, Gorjanu, Dragotinu, Stražemanu, Požegi sv. Lovro i Sv. Duh.

Kod ovog tipa crkava prostorno odvajanje istaknuto je ne samo trijumfalnim lukom nego i tipom svodenja, jer je svetište obično bilo nadsvođeno, dok je nad lađom bio tabulat. Ni u jednom primjeru nisam našla u lađi ostatke nadsvođenja. Kasnogotički princip koncentracije prostora, izražen širenjem trijumfalnog luka i svodjenjem lađe (a ukoliko je jedinstveni projekt upotrebljava se jednoobrazni svod i u svetištu) također se ne može u Slavoniji nigdje identificirati, zbog neočuvanosti elevacije i trijumfalnih lukova, osim u Voćinu koji je izuzetan za cijelu sjevernu Hrvatsku no momentalno je izvan obrađivanog područja.

Lađe su pretežno projektirane prema kvadratu, tj. umnažanjem vrijednosti kvadrata: Stražeman, Vinkovci, Ivankovo, Šarengrad, Marjanci i D. Motičina (2 kvadrata), Gorjan (2,5 kvadrata), Požega sv. Duh (3 kvadrata), a javljaju se i oblici izvedeni pomoću kvadrata: hemidiagon — Cerna, quadriagon — Ratkovića, a u Vinkovci i Njemci, dok su jedino Šljivoševci u gotičkom klasičnom omjeru širine i dužine 1:√3.

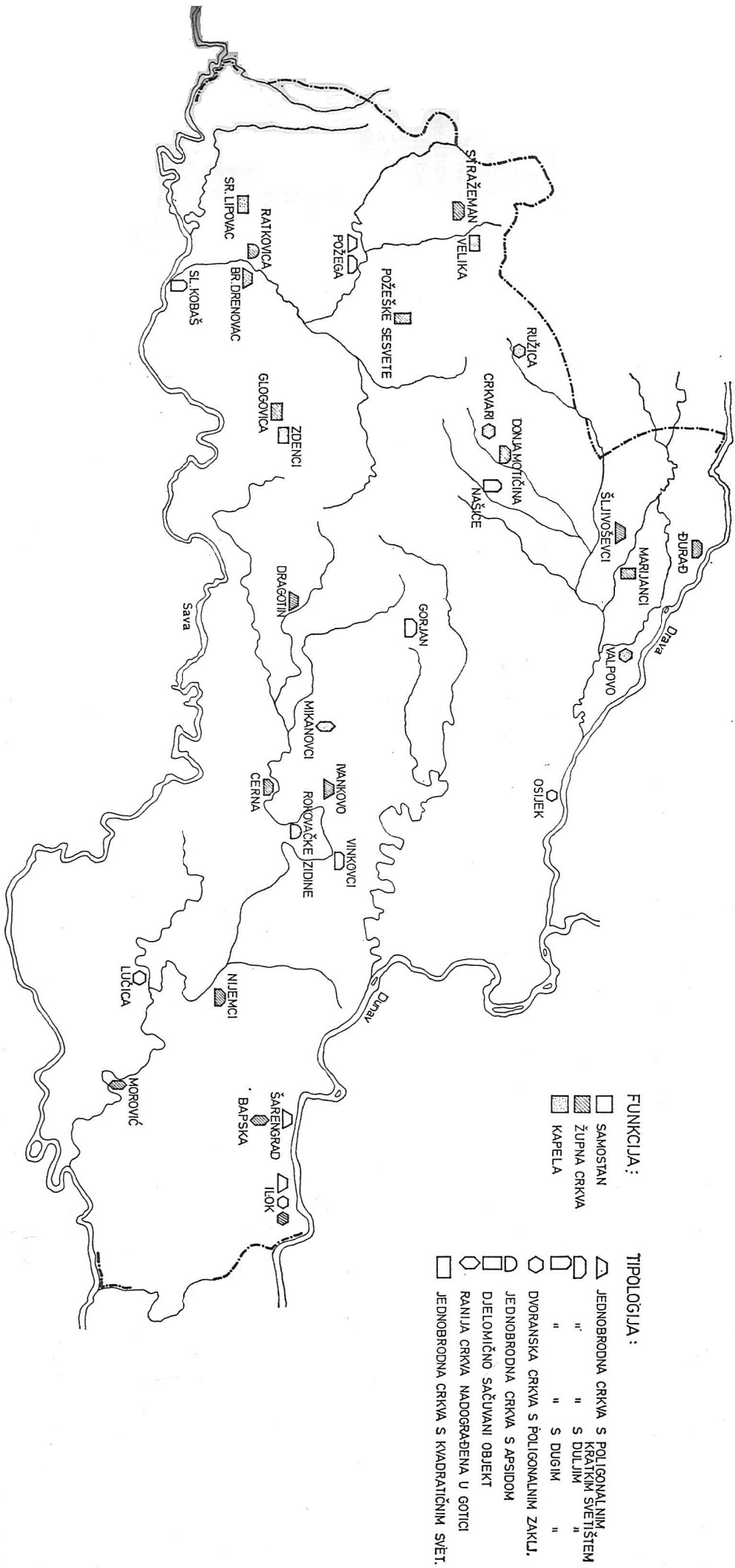
Sve te lađe bile su prostorno jednostavne, osim u Šarengradu, gdje su potpurnjaci u II gotičkoj fazi postavljeni unutra (Wandpfeilerkirche),⁶ te se dobiva smisao za raznolike utiske — priključivanjem samostalnih prostora, koji u ovom slučaju dočaravaju postrane kapele.

Poligonalno svetište

U Slavoniji, kao i u cijeloj sjevernoj Hrvatskoj, najrašireniji je poligonalni zaključak:⁷ Lučica, Ilok, Osijek, Crkvari, Mikanovci, Đurađ, Našice, Šarengrad, Kobaš, Motičina, Šljivoševci, Vinkovci, Cerna, Njemci, Gorjan, Dragotin, Požega sv. Lovro i sv. Duh.

6. Büchner Joachim, Die spätgotische Wandpfeilerkirche Bayerns und Osterreich, Nürnberg, 1964. g.

7. Termin zaključak preuzet je iz njemačke terminologije (der Schluss) i označava kod poligonalnog svetišta, ukoliko je projektirano prema osmerokutu 5 stranica osmerokuta, a ukoliko je projektirano pomoću šesterokuta, zaključkom se nazivaju tri jednake začeljne stranice svetišta, koje su ujedno i tri stranice šesterokuta. Ukoliko je svetište dulje, prostor pred zaključkom naziva se predjarmom (Vorjoch) i može imati više takovih prostornih jedinica — predjarmova.

Slika 2. Sačuvani gotički spomenici Pečujske biskupije na teritoriju Slavonije

je zaključak bio projektiran prema šesterokutu. Poligon zaključka projektiran je prema šesterokutu kad je stranica šesterokuta ili poligona jednaka radiusu kruga, a vanjski kutevi su 60° i 30° stupnjeva.

Najrašireniji je tip zaključka projektiran prema **osmerokutu**, a koji se javlja korišten na više načina. Naravno, za bliže određenje tipa zaključka jedan je od bitnih faktora elevacija, tip svoda, odnosno mjesto ključnog kamena. Po smještaju potpornjaka, koji u unutrašnjosti korespondiraju sa službom ili konzolom, također se može odrediti način svodenja zaključka, a ujedno i varijante upotreba osmerokuta. No, pošto se u Slavoniji svugdje nisu sačuvali svodovi, a ponekad ni prvi potpornjak, u takvim je slučajevima kad manjkaju ovi elementi vrlo teško odrediti o kakvom se načinu zaključivanja radi, ili koja je varijanta osmerokuta upotrebljena, što je slučaj u Crkvarima.

Variranje osmerokuta u izvođenju zaključka (Slika 3).

Linearna projekcija osmerokuta je vrijednost 17, što je ujedno i ukupna širina svetišta. Tada začeljna strana (osmerokuta i svetišta) nosi vrijednost 7, a linearne projekcije su vrijednost 5. Da se dobije pravilnih pet stranica osmerokuta pobočne strane nose vrijednost 7, te dobivamo odnos širine svetišta (tlocrtno gledano) prema pobočnim stranama svetišta (i osmerokuta) u:

a) Varijanti 17:7. Na takav način su projektirani zaključci u Šljivoševcima, Njemcima, Ivankovu (župne crkve), te u Lučici, Šarengradu, Požegi (franjevački samostani) i u Iloku (crkva ispod gimnastičke dvorane).

b) Varijanta

Ukoliko je vrijednost pobočne strane 17, tj. kada širina i visina čine unutrašnji kvadrat, odnos širine i visine je $17:17 = 1:1$; što u Slavoniji nalazimo na kapeli u Moroviću i Cerni (župna crkva). Takav način projektiranja pomoću osmerokuta srećemo na ranim objektima, kao u pobočnim kapelama zagrebačke katedrale.

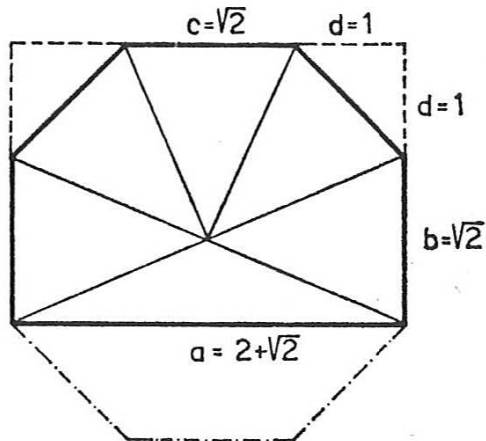
c) Varijanta

Ukoliko se vrijednost projekcije kose strane poligona 5 zbroji s vrijednošću pobočne (kose) strane osmerokuta 7, dobije se dulja strana vrijednosti 12, te je odnos širine svetišta prema pobočnoj strani 17:12. Na taj način su projektirani zaključci u Vinkovcima (franjevački samostan), Ružici (dvorska kapela), Iloku (franjevački samostan), Gorjanu (dominikanski samostan) i u Stražemanu (župna crkva).

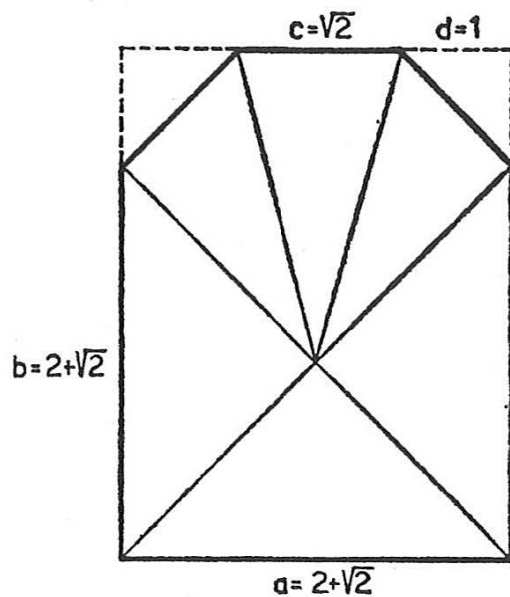
d) Varijanta

Ako pobočna strana nosi vrijednost 10 (2 puta ponovljena vrijednost projekcije kose strane). Odnos širine i visine u osmerokutu je 17:10, a te varijante su zaključci u Našicama, (franjevački samostan), Požega sv. Lovro (dominikanski samostan) i Valpovo (dvorska kapela).

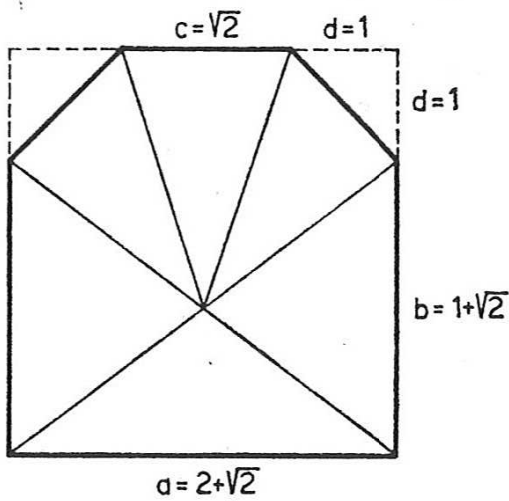
A. $a:b = 2+\sqrt{2} : \sqrt{2} = (17:7)$

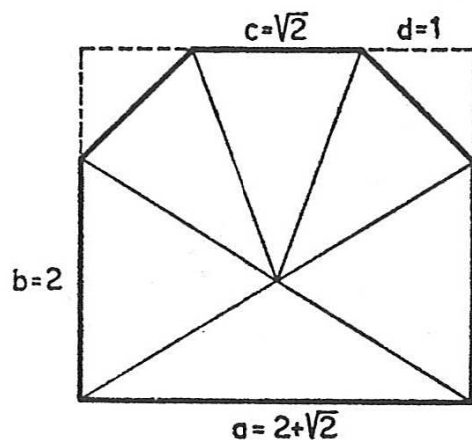
B. $a:b = 2+\sqrt{2} : 2+\sqrt{2} = 1:1$

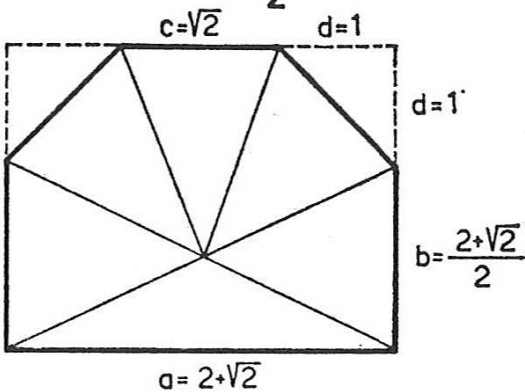
C. $a:b = 2+\sqrt{2} : 1+\sqrt{2} = (17:12)$

D. $a:b = 2+\sqrt{2} : 2 = (17:10)$

E. $a:b = 2+\sqrt{2} : \frac{2+\sqrt{2}}{2} = 2:1$

$$\begin{aligned} 1 &= 5x \\ 2 &= 10x \\ \sqrt{2} &\doteq 7x \\ 1+\sqrt{2} &\doteq 12x \\ 2+\sqrt{2} &\doteq 17x \\ \frac{2+\sqrt{2}}{2} &\doteq 8,5x \end{aligned}$$

Slika 3. Varijante projektiranja poligonalnog svetišta osmerokutom

e) Varijanta

Ako pobočna strana nosi vrijednost 8,5 što znači polovina unutrašnjeg kvadrata, odnos je 17:8,5 što je vidljivo u Dragotinu (župna crkva) i Brodskom Drenovcu (kapela) — kod kojeg se mjere egzaktno poklapaju, dok kod nekih analiziranih svetišta odstupaju od 2—15 centimetara.

Varijante upotreba osmerokuta pri projektiranju zaključka donesene su zbog ispravka starije terminologije,¹³ da se u pravilu sva gotička svetišta zaključuju poligonalno na dva načina: sa 5/8 i 3/8 zaključkom, te da je petosminski zaključak onaj kod kojeg su svih pet stranica poligona jednake po dužini, dok je troosminski zaključak onaj kod kojeg tri začetne strane ne korespondiraju u smislu dužine s bočnim stranicama. Ovaj način tumačenja izvodi se samo s obzirom na tlocrtnu dispoziciju, a ne s obzirom na elevaciju, tj. mjesto na kojem se nalazi ključni kamen. Te ukoliko je zaključak projektiran prema osmerokutu upotrebljava se svih pet stranica osmerokuta, a ne samo tri. U prvom slučaju 5/8 radi se o pravilnih pet stranica osmerokuta, dok se u drugom slučaju 3/8 radi o osmerokutu, koji ima nešto dulje ili kraće pobočne stranice, koje ujedno odmah određuju i duljinu samog zaključka, a dobivene su iz vrijednosti osmerokuta. Razmatrajući ukupnu dužinu svetišta primjećujemo svetišta koja se sastoje samo iz zaključka i kod kojih su pobočne strane izrazito kratke određene vrijednošću 7, 8, 5 ili 10, te ih možemo nazvati kratkim svetištima: Požega, sv. Lovro (dominikanski samostan), Šljivoševci, Ivankovo (župne crkve), Šarengrad (franjevački samostan), Brodski Drenovac (kapela), Ilok (crkva ispod gimnastičke dvorane), kod kojih svetišni prostor djeluje poput niše, kao u romanici.

»Dulje svetište«, koje se sastoji iz zaključka i predjarma ili stranice 17 ili 12, ima Morović (kapela), Cerna, Donja Motičina, Đurađ, Njemci, Stražeman, (župne crkve) sv. Duh Požega (franjevački samostan) i Vinkovci. Svetište s više jarmova, tipično za redovničku arhitekturu »dugi kor« imaju jedino samostanske crkve u Slavanskom Kobašu i Našicama. (slika 4.)

U Slavonskoj regiji primjećuje se pojava da i redovničke crkve imaju kraće svetište ili čak izrazito kratko bez predjarma, a da župne crkve pretežno imaju kratko svetište, što inače nije pojava u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Jednobrodne crkve s ravnim svetištem (kvadratično svetište)

Svetište ovog tipa u Slavoniji imaju isključivo manji objekti, funkcijom kapele. Ovim načinom zaključuju svetište svega četiri crkve u Slavoniji: Velika, Glogovica, Zdenci i Srednji Lipovec.

Ovaj oblik svetišta kao najelementarniji ili najjednostavniji oblik prostire se po cijeloj Evropi u svim epohama srednjeg vijeka. Karolinška umjetnost koristi ga za male objekte,¹⁴ a jedan je od osnovnih načina projektiranja svetišta koji šire

13. Među mnogim istraživačima i Krautheimer upotrebljava termin 5/8 i 3/8 zaključak (Richard Krautheimer, *Die Kirchen der Bettelorden in Deutschland*, str. 90 usw.)

14. Bachmann E. *Kunstlandschaften in romanischen Kleinkirchenbauten Deutschlands*, *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaften*, Berlin 1941, Band 8, Heft 3/4 str. 164. »Die Chorquadratkirche«

cisteciti.¹⁵ U našim krajevima nije poznata karolinška izgradnja takovog tipa, pa uzore za ovu arhitekturu nalazimo u cistercitskoj arhitekturi. Sve te crkve grupirane su u blizini ili bolje rečeno u krugu djelatnosti i umjetničkih utjecaja cistercitske opatije Kutjevo. Nažalost, crkva iz Kutjeva nije se sačuvala, no hipotezu možemo postaviti poznavajući generalni tip ove arhitekture, a ovaj se oblik izvodi iz nje općenito, kao i u susjednoj Mađarskoj,¹⁶ gdje je cistercitska arhitektura izrazito utjecala na manje objekte. Kod nas je jedino poznata cistercitska crkva ovog oblika iz Bačke biskupije Petrovaradina — po sačuvanom nacrtu iz Karlsruhe.

Jednobrodne crkve s polukružnim svetištem — apsidom

Taj tip svetišta, netipičan za srednjoevropsku gotiku, u Slavoniji je nazočan u Ratkovici i Rokovačkim zidinama, svega u dva objekta manjih dimenzija, dok u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ima više crkava s ovim oblikom svetišta: sv. Petar na Petrovoj Gori¹⁷ (Zagorje), koju je već Szabo uočio kao gotičku, te crkve u Samarici i Pavlovčanima,¹⁸ a još se za neke sluti. Riječ je također o manjim objektima.

Značajno je za ove apside da debljina zida ne odgovara debljini zida ramena lađe kao u romanici, i da apsida nije znatno niža od lađe, te da neke imaju izduženo svetište kao crkva u Ratkovici. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj ovaj tip crkve ima i druge izvore i puteve dopiranja; njihovo širenje je vezano uz porodice koje su imale svoje posjede na jugu (Frankopani), te najvjerojatnije i svoje majstore koji su način i tradicije juga prenosili na sjever.

U Slavoniji izvori ovog oblika su drugačiji, iako istraživana mogućnost dopiranja preko Bosne nije dala nikakvih vezivnih elemenata, ni u elementima arhitekture, dekoraciji, a niti u povijesnim svezama nije nađeno ime naručitelja (redova ili feudalaca).

Već je Szabo ovaj oblik svetišta ispravno shvatio, te je po ostalim elementima arhitekture, u Ratkovici¹⁹ po portalu, a u Rokovačkim zidinama po podnožnom vijencu²⁰ svrstao ove spomenike u gotičke, dok je način nadvijanja trijumfalnog luka u Rokovačkim zidinama ocijenio kao oblik zrele gotike.

Karaman²¹ je također upozorio na ovaj oblik svetišta (u Rokovačkim zidinama) i nije ga tumačio kao izrazito romanički tip poput Jirouška²² i Bacha. Polu-

15. Aubert: *L'architecture cistercienne en France*, Tome premier str. 64.

16. Karoly Kozak, *Les églises médiévales hongroises à chevet droit*, *Mélanges offerts à René Crozet*, Tom II, str. 1067—1071., Poitiers 1966. g.

17. Szabo Đuro, *Spomenici kotara Krapina i Zlatar*, Vhđ XIII/1913. str. 87.

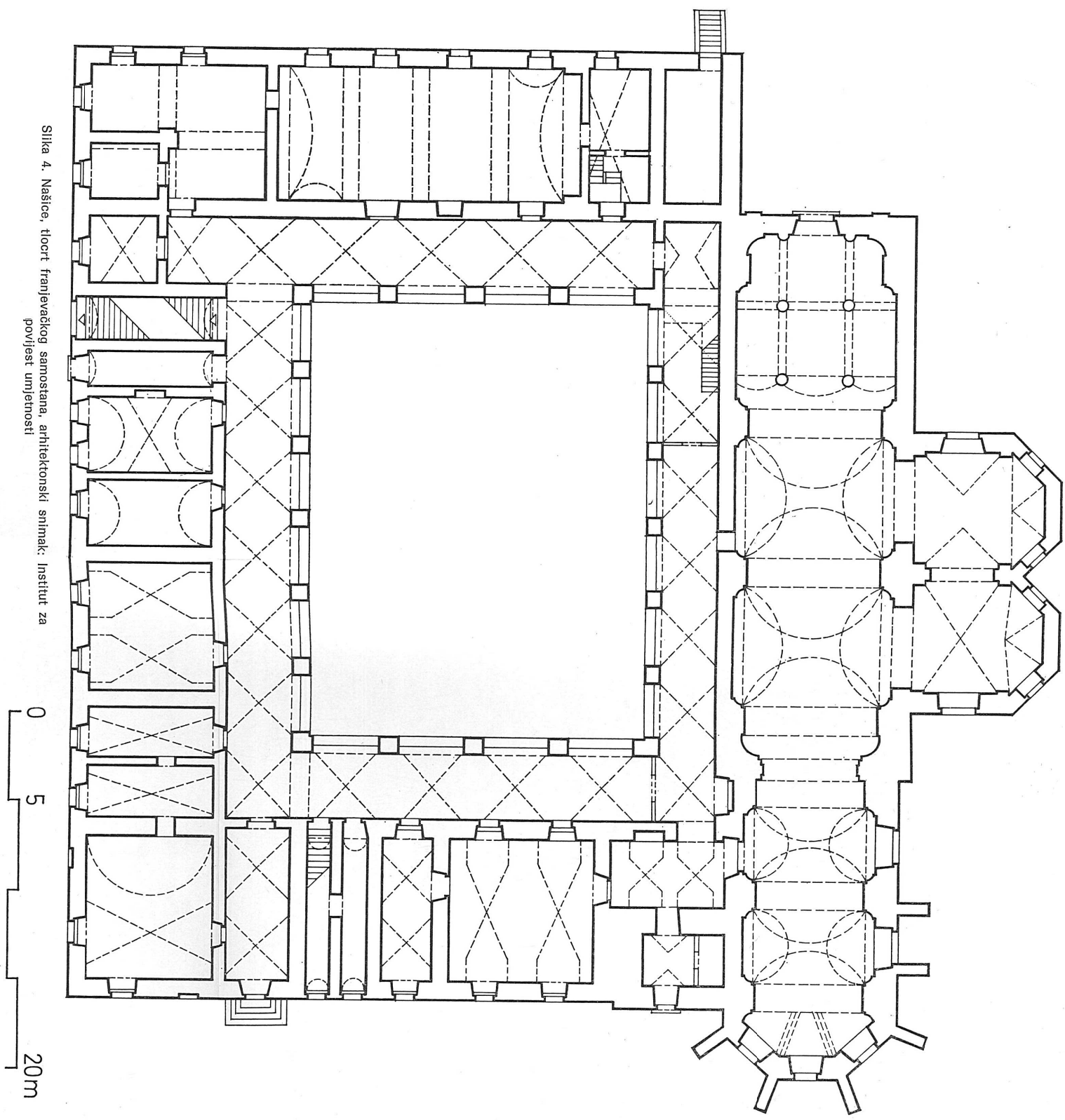
18. Šurman Đuro, *Hrvatski spomenici*, sv. I/123, donosi indirektan datum izgradnje crkve u Pavlovčanima 1420-te godine, i navodi da je bila dvorska kapela.

19. Szabo, *Mapa gotike*, neobjavljeni rukopis.

20. Szabo, *Spomenici srednjeg vijeka u Srijemu*, *Savremenik* 1917. str. 45.

21. Karaman Ljubo, *HZ/1950*. str. 113, *O Umjetnosti srednjeg vijeka u Slavoniji i Hrvatskoj*.

22. Jiroušek Željko, *Pregled razvoja arhitekture, plastike i slikarstva u Banskoj Hrvatskoj do XII st. do konca XVIII stoljeća*, Zagreb, 1943. godina.

Slika 4. Našice, tlocrt franjevačkog samostana, arhitektonski snimak: Institut za povijest umjetnosti

kružno svetište moguće je objasniti pridržavanjem načina ranije izgradnje, (Ratkovica XIV stoljeće) a Rokovačke zidine su iz X stoljeća, ali u funkciji dvorske kapele, koje se načelno više i pridržavaju tradicionalnih oblika.

Smještaj tornja i sakristije

Vrlo je malo sačuvanih tornjeva iz gotičkog razdoblja i to uglavnom na samostanskim crkvama. Sačuvan je toranj u Šarengradu, Kobašu i Požegi. Tornjevi u Šarengradu i Kobašu nalaze se uz svetište, dok je toranj u Požegi na ramenu crkve; Šarengradski i Požeški su s južne strane, dok je jedino kobaški sa sjeverne strane crkve. Zanimljivo je da franjevačke samostanske crkve u ovim krajevima dobivaju tornjeve iza 1420. godine, što se može ustanoviti po tornju u Šarengradu, koji je sagrađen u II gotičkoj fazi kad je crkva bila već gotova oko 1420-te godine (po izvorima). Za razliku od samostanskih crkava župne crkve i kapele (naročito kad se radi o feudalnoj donaciji, gdje feudalac i dalje zadržava patrocinijsku nad crkvom) postavljaju toranj pred pročelje, kao u Moroviću, Drenovcu i Požeškim Svetama (župna crkva). Takav način postavljanja tornja pokazuje jako pridržavanje romaničke tradicije, što je vidljivo na crkvi u Mikanovcima.

Originalne sakristije nisu se sačuvale, samo se neki tragovi mogu identificirati u Ivankovu, Požegi (sv. Lovro) i Šarengradu. U Požegi je pronađen portal na južnom zidu svetišta za koji bi se moglo pretpostaviti da je vodio u sakristiju. U Ivankovu se prilikom skidanja žbuke, na vanjskom sjevernom zidu vidio trag drugog zida koji se nastavljao, pa bi se moglo zaključiti da se radi o prostoriji sakristije. U Šarengradu se također po zidju i toku gradnje tornja (i umetanja današnje sakristije) može zaključiti da je na istom mjestu bila, kao i danas, sakristija na koju se nastavljalo samostansko krilo. Prema tim neznatnim ostacima ne možemo ustanoviti da li je sakristija bila uobičajeno sa sjeverne ili južne strane svetišta. No jasno je da se kod samostanskih crkava sakristija smiješta s one strane s koje je i samostan, dok se kod župnih crkava može pretpostaviti i prema komparativnom materijalu iz sjeverozapadne Hrvatske, da su sakristije bile pretežno smještene sa sjeverne strane »ad cornu evangelii«. To je posebno razumljivo kod manjih građevina, kod kojih iz klimatskih uvjeta sjeverna strana ostaje bez otvora, te se ona ujedno koristi i za smještaj sakristije, a rastvara se južna zbog veće količine svjetla.

Iako ne spada u problematiku sakralne arhitekture, važno je usput napomenuti, da je na cijelom području Slavonije sačuvan samo jedan klaustar samostana sa perimetralnim zidjem u Šarengradu. (Slika 5). Dio samostana, istočno krilo može se ustanoviti po službi koja se nalazi pod stepeništem u prvoj prostoriji do sakristije. Služba se nalazi u zapadnom uglu i ima kapitel vrlo sličan kapitelu iz svetišta. Također se može identificirati početak rebra kruškolikog oblika. Ostaci nadsvođenja jasno pokazuju postojanje prostorije — prve u istočnom krilu samostana. Ovu prostoriju primijetili su i neki raniji istraživači kao Mladen Barbarić, no zbunjivala ih je njena namjena. Mladen Barbarić zatekao je ovu prostoriju u još izvornijem obliku s još dvije službe, te je stoga čak mogao odrediti i veličinu

same prostorije, a protumačio ju je kao grobnicu kaločkog nadbiskupa Ladislava III Gereba.²³ Istraživanja su pokazala da je ova prostorija imala sasvim drugu namjenu.

Već sam smještaj ove prostorije jasno govori da je služila kao kapitularna dvorana, a mogu se naslutiti i ostaci portala na zidju s klaustarske strane, kao i ostaci prozorske trifore koja je premještena na toranj. Odrediti funkciju ove prostorije prilično je jednostavno, po već navedenom njenom položaju u istočnom samostanskom krilu. Svi franjevački samostani preuzeli su raspored prostorija istočnog krila (pa donekle i cijelog samostana) od cistercijskih samostana, kod kojih je sakristija kao prva prostorija bila vezana uz samu crkvu, a slijedeća je prostorija prva u istočnom samostanskom krilu, kapitularna dvorana najvitalniji dio samostana. Stoga se iz liturgijsko funkcijskih razloga i gradilo prvo istočno samostansko krilo, koje bi ujedno i odredilo cijeli perimetar samostana. Takav primjer nalazimo na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske u Remetincu, gdje je sagrađeno samo istočno krilo samostana, koje je dovoljno za obavljanje najfundamentalnijih liturgijskih funkcija franjevačkog reda.

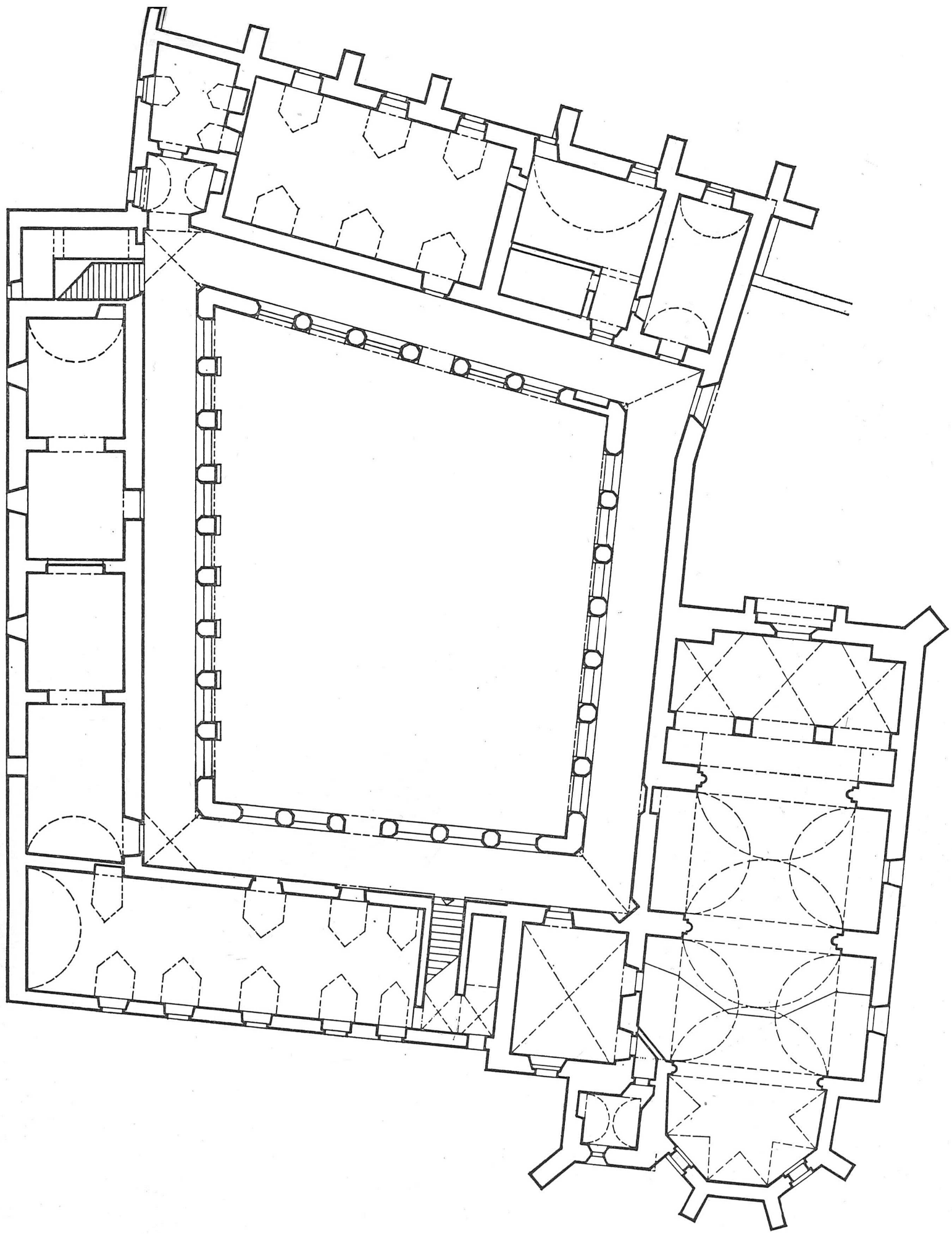
Ovaj nalaz kapitularne dvorane u Šaregradu ima dvostruki značaj. Kapitularna dvorana kao potvrda postojanja cijelog samostanskog krila — samostana (koji u Šaregradu potvrđuje i klaustar); a iz vremena gotike u cijeloj sjeverozapadnoj Hrvatskoj rijetki su tragovi samostana, dok kapitularnu dvoranu do danas osim Šaregradske možemo identificirati još sam u Remetincu (Zagorje).

Iz provedenih analiza može se zaključiti da je opća značajka gotičke sakralne arhitekture Slavonije u prostorno-tlocrtnom smislu jednobrodna i jednoapsidalna crkva svodenog svetišta i lađe natkrivene tabulatom, što odaje izraziti utjecaj redova, već ranijih templara koji gotičku crkvu ostvaruju kao jednodobro, a naročito franjevac koji kao sažetak stila šire ovaj jednostavan oblik.

Osnovna tlocrtno-prostorna tipologija, jednobrodna crkva više i šire lađe s nižim i užim poligonalno zaključenim svetištem s potpornjacima, donesena od franjevaca srednjoevropskog kruga, preuzimana kasnije i od redova kojima nije u izvornoj koncepciji, dominikanaca, benediktinaca i viteških redova nije se bitno mijenjala kroz cijelo razdoblje. Variranje tipologije u prostornom smislu je minimalno, od dvoprostorne preko jednodobro (dvoranske crkve XIV stoljeća), do na kraju razdoblja u Šaregradu (u prvim decenijama XV stoljeća), gdje se postavljanjem potpornjaka u unutrašnjost lađe, postiže kapelama zanimljivo strukturiranje unutrašnjeg prostora u odnosu prema glatkom i mirnom vanjskom volumenu. Širenjem trijumfalnog luka do širine unutarnjih potpornjaka, te jednakim vrednovanjem širine prostora lađe i svetišta ostvareno je kasnogotičko sažimanje unutarnjeg prostora.

23. Mladen Barbarić, Grobnica u Šaregradskoj franjevačkoj crkvi, Zbornik arheološkog kluba Mursa, Osijek 1936. g. str. 65—66. Barbarić navodi premapod atku iz Magyar Könyvszemle 1883. g. str. 108, da je Ladislav III Gereb de Wingart sahranjen u Šaregradu 1507-me godine.

Iako Kukuljević navodi nadgrobnu ploču Gereba u Opatovcu, objavljeno u »Natpisima srednjovjekovnim i novovjekim« str. 155. To dokazuje da je Gereb bio sahranjen u Opatovcu gdje se nalazi nadgrobna ploča, a zabunu su napravili neki stariji istraživači koji su miješali Šaregrad i Opatovac.

Slika 5. Šarengrad, tlocrt franjevačkog samostana, arhitektonski snimak: Institut za povijest umjetnosti

Karakteristika gotičkih slavonskih crkava je kratko svetište, dok se tipično za srednjoevropski krug dugo svetište »dugi kor« puno rjeđe pojavljuje. Ovu je pojavu kratkog svetišta, način tretiranja svetišta poput apside moguće vezati uz jaku tradiciju romaničke arhitekture, koja predstavlja najznačajniji sloj spomenika u susjednoj Mađarskoj. Putevi širenja tog oblika su u daljnjem istraživanju.

EINIGE STIL- UND TYPOLOGIE PROBLEME DER ARCHITEKTUR DES SPÄTMITTELALTERS IN SLAWONIEN

Zusammenfassung

Der charakteristische Raum — und Grunddrisstyp der gotischen Sakralbauten in Slawonien ist die einschiffige und ein — apsidale Kirche, die ein gewölbtes Sanktuarium, un dein Flachdecke (Tabulatum) im Schiff hat; darin drückt sich deutlich der Einfluss der Orden, besonders der Ritterorden, welche die einräumige gotische Kirche aus liturgischen Gründen bevorzugen, und auch der Franziskaner, die diese einfache Form als grundlegenden Stiltypus verbreiten.

In Slawonien finden wir selten die gotische Chorquadrat — kirche und die gotische Kirche mit Apsis. Der Grundtyp des Raumes und Grundrisses ist eine einschiffige Kirche, für die ein höheres und breiteres Schiff mit niedrigerem engerem Sanktuarium mit polygonalen Schluss und Strebepfeilern charakteristisch ist. Die erwähnte Typologie wurde von den Franziskanern des mitteleuropäischen Kreises nach Slawonien gebracht, und später sogar von Orden, die diese Typologie als Grundentwurf nicht gekannt hatten, übernommen — von Dominikanern, Benediktinern und Ritterorden.

Diese allgemein angenommene Typologie des Raumes und Grundrisses variiert nur gering während der Gotik, uzv. von zweiräumigen Kirchen zu einräumigen (Saalkirche des XIV. Jahrhunderts) bis zur Wandpfeilkirche in Šarengrad. In dieser Kirche ist sein pätgotisches Streben zum zentralen Binnenraum durch Verbreitung des Triumphalbogens bis zu den eingezogenen Strebepfeilern lesbar.

Die Untersuchung der Proportionsysteme, die im Projekt des Schiffes zur Anwendung kamen, ergab, dass die Schiffe überwiegend nach dem Quadratwerte projiziert sind und zwar mit der Vervielfältigung der Quadrate von 2—3, oder mit hemidiagon, quadriagon und auron, die aus dem Quadratwert resultieren. Nur das Schiff in Šljivoševci ist im klassischen gotischen Wertverhältniss von $1:\sqrt{3}$ projiziert.

Die Untersuchung der Projekte des Sanktuariums ergeben die geometrisch-mathematische Tatsache, dass die Chorschlüsse nach dem Sechseck und Achteck geplant sind. Eine weitere Analyse der Sanktuarien hat auf noch eine Charakteristik der gotischen Kirchen Slawonien hingewiesen, »ein kurzes Chor«, während man ein für mitteleuropäische Kreise typisches »langes Chor« sogar in Klosterkirchen selten findet.

Diese Erscheinung des »kurzen Chors«, das als romanische Apsis trätiiert wird, ist mit der romanischen Architektur, die im banachbarten Ungarn einen sehr starken Einfluss hatte, leicht zu erklären.